

Kap 25 : En kunglig uppfostran

Upplysningstidens kungliga uppfostran hade sina särdrag. Eftersom målet var att forma en upplyst monark & enväldshärskare, inte en undersåte, fritänkare eller medborgare kunde man inte kopiera den pedagogiska litteraturen rakt av utan det blev en kompromiss. Den gamla pedagogiken syftade till att konservera ett ståndssamhälle som var givet av Gud. Den nya 1700-talspedagogiken skulle "frigöra" människan från gammalt historiskt bråte – barnet föddes i ett naturtillstånd, utan medfödda egenskaper, som en "tabula rasa" (en tom tavla), och kunde fostras till (nästan) vad som helst.¹ Detta låter ju bra men schemat var ofta den gamla tidens korvstoppling & att barnen på olika sätt skulle härdas mot vuxenlivets påfrestningar. För de kungliga barnen tillkom att de skulle isoleras från samhället i övrigt så att de inte fick felaktiga idéer om sin roll. Dessutom skulle de skyddas.

*

Gustaf III & hans son Gustaf IV fick en isolerad specialuppfostran enligt ovan. I Gustaf III:s fall har den mest blivit omtalad för hans omfattande kunskaper, grandiosa självbild & att han var så oerhört tafatt i sitt umgänge med kvinnor. Sonen Gustaf IV fick en liknande uppfostran med liknande konsekvenser.²

Bernadotternas uppväxt var inte lika extrem. Karl Johan själv hade en rudimentär skolgång & var till stor del autodidakt. Sonen Oscar I hade innan ankomsten till Sverige guvernant, informator & 1.5 år i en statlig fransk skola. Detta skulle helt ändra sig vid hans ankomst till Sverige, där fadern försökte emulera sina föregångare. Han lät publicera ett manifest³: Sonen skulle få en allsidig utbildning, försvenskas, utveckla manliga dygder & liksom övriga medborgare förkovra sig i ett yrke. I filosofernas anda kunde man inte bara krönas till regent. Man måste göra sig förtjänt av titeln också.

Det är tvivelaktigt om Oscar I någonsin växte in i sin härskarroll. Hans informator Lemoine verkar ha skyddat honom från de värsta överdrifterna. Oscars härskarutbildning började också väl sent i livet för att vara riktigt effektiv. Inte heller de senare Bernadotterna har fått en härskarutbildning i klassisk mening, utan nya idéer smög sig in hela tiden. Jag beskriver ett antal erfarenheter.

* * *

Karl XV & hans bröder fick hemundervisning av erfarna lärare. Denna startade från sju års ålder, så de slapp sina kungliga föregångares erfarenheter av att lära sig latin som andraspråk vid tre års ålder och dylikt. Några klasskamrater fick de inte eftersom Karl Johan fruktade ett framtida gunstlingsvälde. Umgänget bestod av lärare, syskon & tjänstefolk. De skulle inte klemas varför lärarna faktiskt hade tillåtelse att äga dem. Det upphörde dock snart. Samtliga bröderna titulerades med prins + namn för att inskräpa deras ställning. Lärarna Aubert & Carlsson skrev dagbok:

Inga-Lisa Petersson sammanfattar Carlsons dagböcker som att den kungliga delen av undervisningen var en karaktärsfostran baserad på bibel, katekes, fosterlandskärlek

¹ Locke 1689 & 1693; Rousseau 1762.

² Anna Larsdotter. En aktör på världens teater. Populär historia, 1992:1; Astrid Ohlsén. Kronprins Gustav Adolfs hårda fostran. Populär historia, 2007:5.

³ Karl XIV Johan. Instruktion. Post- och Inrikes Tidningar, nr 134, 1812-11-12.

och historiska & litterära förebilder. Tillkommer kunskaper om landets lagar, religion & historia. Carlsons idealfurste liknar Marcus Aurelius och hans fursteideologi dennes 2000-åriga stoicism: ”Man föds till sin livslott. Spela spelet, för något annat finns inte.” Karl ställde sig 1838 (apropå motsvarande tankar i katekesen) undrande. ”Om man är ställd på en hög plats, är det tillåtet, att önska sig en lägre?” Nej, det var det inte.⁴

Marcus Aurelius ingick i kungabarnens undervisning hela 1800-talet som en del av deras karaktärsfostran. Denne var också Fredrik II av Preussens & drottning Victorias förebild & idealfurste. Stoicism som livsfilosofi är mångfacetterad men riktningarna har det gemensamt att naturen är obönhörlig men viljan är fri. Nedanstående citat ger en idé om vad det innebar:

“Life becomes, as the Stoics more than once tell us, like a play which is acted or a game played with counters. Viewed from outside, the counters are valueless; but to those engaged in the game their importance is paramount. What really and ultimately matters is that the game shall be played as it should be played. God, the eternal dramatist, has cast you for some part in His drama, and hands you the role. It may turn out that you are cast for a triumphant king; it may be for a slave who dies in torture. What does that matter to the good actor? He can play either part; his only business is to accept the role given him, and to perform it well. Similarly, life is a game of counters. Your business is to play it in the right way. He who set the board may have given you many counters; He may have given you few. He may have arranged that, at a particular point in the game, most of your men shall be swept accidentally off the board. You will lose the game; but why should you mind that? It is your play that matters, not the score that you happen to make. He is not a fool to judge you by your mere success or failure. Success or failure is a thing He can determine without stirring a hand. It hardly interests Him. What interests Him is the one thing which he cannot determine – the action of your free and conscious will.”⁵

*

När Karl lärt sig tillräckligt med franska fick han äta hos sin farfar och redogöra för sina framsteg. Karl Johan brukade under måltiden anställa förhör vilka Karl motsåg med bävan.⁶ Kanske fick farfar även rapporter från lärarna. Karl beskrivs i Carlsons dagbok & rapporter fram till konfirmationen 1841 som snudd på obildbar – lat, bångstyrig & okoncentrerad – och får därefter en Lidnersk knäpp. När en lärare på detta sätt begår karaktärsdåd på sin elev bör man nog göra sig en paus och reda ut vad som ligger bakom. Så vitt det går att avgöra så här långt efteråt förelåg sex separata konflikter:

1. Karl ansåg sig som blivande regent kunna kräva en respekt från lärarna som han inte fick.
2. Som blivande regent antogs han av lärarna visa prov på en helt orealistisk personlig mognad.
3. Hans far & farfar försökte gemensamt tvinga in honom i en kungaroll motsvarande deras egen – en kalkylerande maktspelare – vilket varken passade hans temperament, Carlsons syn på monarkin eller regeringsformen. För Carlson var monarken folkets ödmjuka tjänare.

⁴ Petersson 1990.

⁵ Murray 1964.

⁶ Eriksson 1954: s. 22.

4. Karl var heller inte någon särdeles intelligent eller flitig elev, utan en medelmåtta som pressades över sin förmåga, vilket hela tiden påpekades för honom.
5. Hans & syskonens tillvaro var som att leva i en konservburk vilket ledde till outhärliga konflikter emellan, varierande mellan gnabb & slagsmål.
6. Eftersom han var ett utbildningsprojekt övervakades hans framsteg. Varje hans försök att undgå övervakningen genom att hålla sig undan i tjänstefolkets regioner, vägra uppge vad han tänkte & tyckte, dra till med vad som helst och/eller ge förväntade svar i de ”framstegsrapporter” som Carlson tvingade honom skriva, ledde till ytterligare konflikter om halsstarrighet, illojalitet & lögn.⁷

Isoleringen satte sina spår. Alla brödernas sociala träning var gravt eftersatt. Ingen av dem betedde sig naturligt i sällskap. Oscar II satte senare sina barn i en allmän skola så att de skulle slippa hans erfarenheter.

En kommentar: Skolschemat har publicerats. Det förefaller dock helt otroligt att bröderna ens i gymnasiet kunde haft undervisning 43 timmar i veckan. Det finns uppgifter om att lärarna Boström & Aubert kroknade och ägnade sig åt att spela schack på lektionerna i stället för att undervisa. Boström vantrivdes till den grad med den instängda tillvaron att han slutade. Det fanns ingen tid avsatt för läxläsning, möjligen skedde den under eftermiddagarna och/eller helgerna. Schemat andas skrivbordskonstruktion, och måste ha rundats eller reviderats.

Som vuxen upplevdes särskilt Karl som outhärdligt självupptagen. Det tycks haft att göra med att omgivningen inte visste hur han skulle bemötas, och Karl genom sin svada ”fyllde tomrummet”. I sin dagbok från universitetstiden filosoferar han över sin livssituation. Det mesta handlar om vänskapskult – ett enkelt & naturligt umgänge bortom sociala positioner & klassgränser. Helst ville han slippa det offentliga livet med dess krav på förståelse. Det han tyckte sämst om var att aldrig kunna lita på människor. Att de sökte sig till honom för att nå fördelar, eller av ren nyfikenhet, inte för att de uppskattade hans person.⁸

Uppsalatiden fick Karl kontakt med en udda mentor – professorn i teoretisk & praktisk medicin Israel Hwasser (1790-1860). Hwasser företrädde romantikens naturfilosofi inom medicinen och härledde det mesta till obalanser mellan det andliga & det kroppsliga. Karl & hans bror Gustaf tillbringade timmar att lyssna på Hwasser som lade ut texten om allt möjligt. Karl påstod senare att Hwasser var den ”som gjort honom till människa, som lärt honom skatta människans värde i sig.”⁹

Även Oscar II skaffade sig en ”själsdoktor”, konstantentent Johan Böttiger, som hjälpte honom i hans sökande efter livets mening.

*

Gustaf V:s uppfostran gick ut på att han innan fyllda tre år måste ha lärt sig obetingad lydnad. Han uppfattades som långsam och oengagerad – förmodligen någon sorts protest – men gjorde vad han var tillsagd. Pedagogiken var att om han inte hann äta klart togs maten ifrån honom. Om han grät var han klemig. Om han misslyckades var det en skam. Detta varvades med lekar och upptåg. Med början fyra års ålder fick han enskild undervisning i läsning &

⁷ Eriksson 1954: ss. 58-78.

⁸ Hallendorff 1924: ss. 17-18.

⁹ Bååth-Holmberg 1891: s. 17.

skrivning. Därefter började han, bröderna och några pojkar ur föräldrarnas bekantskapskrets i ”slottsskola”. Denna var formellt en förberedande elementarskola och följde den studieplanen.

Gustafs moraliska fostran skedde genom kristen välgörenhet: ”Nyårsafton [1865] hade hertigen och hertiginnan av Östergötland i sitt palats vid Gustaf Adolfs torg till sig låtit upphämta tolv fattiga barn, vilka, sedan de blivit tvättade o.s.v., erhöilo fullständiga beklädnader, vilka de ikläddes uppe i palatset. Därefter fingo barnen sätta sig till bords och äta sin fisk och gröt m.m. Efter det den rikliga måltiden var intagen, utdelade de furstliga barnen till de fattiga barnen sina i fjol erhållna julklappar och vid avskedet fingo de av sitt höga värdfolk såväl penningegåvor som en präktig julbulle.”¹⁰

Gustafs prinsuppföstran överensstämde i väsentliga detaljer med den engelske tronföljaren Edwards (VII) (1841-1910) uppföstran. Edwards föräldrar skall ha följt råden från den tyske läkaren m m baron Christian Fredrik Stockmar (1787-1863). Denne skrev ett antal pm som senare publicerades: Det viktigaste de tidiga åren var att barnets naturliga instinkter undertrycktes för att åstadkomma lydnad, själens renhet & plikt känsla – ”honest, truthfull and highminded”. Skolutbildningen måste utformas så att monarkin som styrelsesätt framstod som det enda rimliga alternativet. Utöver detta var det nödvändigt med en allsidig utbildning eftersom ingen visste vad framtiden hade i sitt sköte. ”The proper duty of the Sovereign of England, was not to take the lead in change, but to act as a balance-wheel on the movement of the social body.”¹¹ För att kunna göra det måste monarken känna sitt rike i detalj.

Kraven, särbehandlingen, övervakningen & det ständiga vuxenumgänget gjorde Gustaf så passiv & ”lillgammal” att föräldrarna började oroa sig för hans karaktärsutveckling och till slut satte honom i en privatskola, för att ge honom ett miljöombyte. Gustafs klasskamrater, ”kompishovet”, följde med. Gustaf tillbringade även ett par längre perioder i Tyskland hos släktingar. Gymnasiet gick han i slottsskolan, tillsammans med sitt kompishov.

Gustafs skoltid kan sammanfattas som att han aldrig lämnades ensam och alla skrev rapporter om honom. Under utlandsvistelserna skrev Gustaf dessutom brev hem och dagböcker. Gustafs inre liv är dock svårt att urskilja. Han verkar ha varit situationen vuxen och gått i inre exil. Det finns inga uppgifter om att han någonsin anförtrodde sig åt någon – varken föräldrar, lärare, bröder eller kamrater – och det märks i källorna.

Enligt rapporterna var Gustaf en medelmåtta: Ambitiös men långsam. Lovande men hämmad. Receptiv men osjälvständig. Gjorde vad han blev tillsagd men tog inga egna initiativ. Var intelligent men inte intellektuell. Intellektuell men inget läshuvud. Kunnig men svårt för att uttrycka sig. O s v. Det var mycket självberöm från huvudläraren Lundberg om hur han vunnit Gustafs förtroende och anpassat pedagogiken till elevens förutsättningar och behov. Man spårar dock en viss aggressivitet hos Lundberg mot sin otacksamme kungliga elev.

Med denna uppväxt kan man tro att Gustaf inte hade träffat någon kvinna innan äktenskapet, men faktiskt umgicks han en hel del under Tysklandsvistelserna med sina kvinnliga kusiner.

*

¹⁰ Post- och Inrikes Tidningar, 1865. I: Wennerholm 1982: s. 15.

¹¹ The Press, 1910-05-09, s. 11.

Utvecklingen framåt var inte linjär. Gustaf VI & hans bror Wilhelm fick en uppväxt liknande preussiska kungahuset. Detta hade med deras mor Victoria att göra, som själv hade blivit uppfostrad enligt John Lockes rekommendationer från 1693 & liknande auktoriteter. Det som har blivit mest omtalat är hennes breda bildning & att hon skulle härdas genom att sova under ett tunt täcke så att hon frös. Hon fick även lära sig att hennes egna önskemål var oviktiga. Det viktiga var de krav som ställdes på henne i egenskap av prinsessa. Anders Jarlert hänvisar i sin biografi till en dåtida tysk handbok i pedagogik¹² som beskriver skillnaden mellan en borgerlig uppfostran och en furstlig ”prinsuppfostran”. En medborgare uppfostras för sitt eget bästa. En furste uppfostras för det allmännas bästa. Medborgarens uppfostran syftar till att utveckla hans eller hennes anlag. Furstens uppfostran syftar till att inpränta vad hans eller hennes sociala ställning kräver. Handboken kallar det för ett ”furstligt stånds-medvetande”: Fursteståndet innebar makt, ansvar, privilegier, plikter, skrankor & förväntningar. Det vilade ett större ansvar på prinsen/fursten än på andra människor. Andra människor kunde disciplineras av sina likar. För fursten gällde endast självdisciplin.

Detta var ett recept för att forma enväldshärskare & kufar och passade dåligt in i den svenska tidsandan. För att inte smittas av omgivningen hade barnen inga klasskamrater & umgänget sällades. Första upplysningen om Gustaf VI:s uppväxt är från pensionerade livjägaren Carl Fredrik Malm. Han mindes Gustaf tulta omkring på borggården som treårig parvel, ”men inte tordes man tala till pojken...”¹³ Prins Wilhelm har efteråt framställt det som att han och brodern levde i total isolering från sina jämnåriga men så var det inte. De umgicks t ex mycket med sina svenska kusiner. Däremot var deras tillvaro hårt inrutad:

”Det var inte mycket de fick vara i fred och deras tid var alltid inprickad av olika programpunkter. Klockan så och så dags skulle det göras, för att omedelbart avlösas av det och det och så gick det undan för undan. En dag tog jag [Carl Svedelius] bladet från munnen och föreläste för kronprinsparet om mina synpunkter på ungdomsuppfostran. Också prinsar behöver få vara i fred och kan inte fara väl av att ständigt jäktas från det ena till det andra. Mina kungliga åhörare lyssnade med stort intresse och i synnerhet kronprinsessan tackade mig varmt för de förnuftiga synpunkter jag lagt fram.”¹⁴

Gustaf V brukar frikännas från ansvar för detta & liknande, allt skylls på hustrun, men de förefaller ha delat en överdriven syn på svenska kungahusets särställning. Alla senare kungligheter har åtminstone periodvis gått i allmän skola. Där har de visserligen också särbehandlats, men inte i sådan utsträckning. För t ex kronprinsessan Victoria i småskolan gällde följande: Lärarna skulle titulera henne Prinsessan men barnen fick välja tilltal. Efteråt bjöd Carl Gustaf in chefredaktörerna till slottet och bad dem lämna Victoria och hennes klasskamrater i fred på skolgården – helst inte skriva alls. Nästan all information om Victorias skolgång är därför från långt senare. Någon vanlig skolelev var hon dock inte:

”Min lillebror Johan var klasskamrat med Victoria och har berättat en hel massa ”stories” om hur impade killarna var av livvakterna - tjena, RIKTIGA specialpolis-killar utanför klassrummet! Och en stor, cool svart bil som väntade när hon skulle åka hem igen. Hem till slottet! Alla klasskompisar till Victoria tyckte det var hur coolt som helst, men inte hon själv. Hon ville bara vara som alla andra. En helt vanlig tjej med helt vanliga föräldrar. Jag minns också när vi var på skolavslutningar och vissa

¹² Meyer 1898: s. 499.

¹³ Tigram. [Margit Siwertz.] Femtio år i kungens tjänst. Vecko Journalen 1939:5, ss. 24-25.

¹⁴ Fjellman 1952: s. 21.

(hemska tycker jag) föräldrar prompt försökte få sina barn att stå nära prinsessan så att de fick en bild på sina ungar med drottningen och Victoria. Vet att mamma suckade och sa hur synd hon tyckte det var - att hon inte bara kunde få bli behandlad som alla andra.”¹⁵

Victoria drog sig tillbaka under sitt skal & bodde t o m tidvis (anonymt) i Amerika för att få lite perspektiv på tillvaron. Kompromissen förefaller ha fungerat. Victoria är kunglig, men inte mer än hennes ställning kräver.

¹⁵ Mia Roswall. Klasskamrat med Victoria! SvenskDam.se, 2009-11-25.

Referenser

- *Bååth-Holmberg, Cecilia. (1891.) Carl XV som enskild man, konung och konstnär. Stockholm: Fahlcrantz & Co. <archive.org> (2016-01-01).
- *Eriksson, Sven. (1954.) Carl XV. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- *Fjellman, Margit. (1952.) Vår kung : Sju decennier i Gustaf VI Adolfs liv – en kavalkad i ord och bild. Stockholm: Åhlén & Åkerlunds.
- *Hallendorff, Carl. (1924.) Från Karl XV:s dagar. Stockholm: P.A. Norstedt & söners förlag.
- *Locke, John. (1689.) An Essay Concerning Human Understanding.
- *Locke, John. (1693.) Some Thoughts Concerning Education.
- *Meyer, Jean. (1908.) Prinzenerziehungen. I: Rein red. 1908: band 7.
- *Murray, Gilbert. (1964.) The stoic philosophy. I: Humanist essays. London: Unwin books.
- *Pettersson, Inga-Lisa. (1990.) F F Carlson som fursteinformator. Dagboksanteckningar 1837-1846. Nordström, Stig. (red.) Årsböcker i svensk undervisningshistoria, 1990: ss. 101-128.
- +Rein, Wilhelm. (red.) (1908: band 7.) Encyklopedisches Handbuch der Pädagogik. Band 1-11 (1903-1911). Langensalza : Hermann Beyer & Söhne. <archive.org> (2018-01-01).
- *Rousseau, Jean-Jacques. (1762.) Émile ou De l'éducation. [I svensk översättning 1892.]
- *Wennerholm, Eric. (1982.) Prins Eugen : Människan och konstnären. Stockholm: Bonniers.